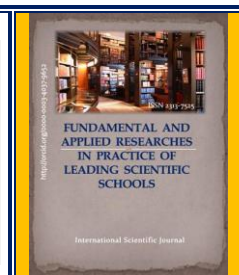

Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools 2015 – 6 (12)

<http://orcid.org/0000-0003-4037-9652>

ЖИТТЕСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ПЛОЩИНІ ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Бутузова Л.П.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Article info

Received

2 October 2015

Accepted

23 December 2015

У статті обґрунтовується важливість аналізу феномену психологічної безпеки особистості та її особистісно-регулятивної бази з позиції інтегративного підходу суб'єктно-ситуаційної екологічної перспективи. Психологічна безпека особистості розглядається як багатовимірна та інтегративна субстанція, що проявляється як процес, стан та властивість особистості на різних рівнях її соціально-екологічної перспективи. Впорядковано детермінанти психологічної безпеки особистості на п'яти екосоціальних рівнях: національному, соціальній спільноті, організаційно-інституціональному, міжособистісному та індивідуально-особистісному.

Здійснено аналіз одновимірних та багатовимірних моделей психологічної безпеки особистості, що презентує їх змістовні та динамічні характеристики. Представлено трикомпонентну модель психологічної безпеки особистості у інтеграції її емоційних, когнітивних та поведінкових паттернів. При цьому ключовим системоутворюючим ресурсом особистості в екологічній перспективі психологічної безпеки виступає життєстійкість особистості.

Визначено життєстійкість як систему переконань особистості, що сприяє розвитку готовності суб'єкта зацікавлено брати участь в ситуаціях підвищеної для нього складності, контролювати їх, керувати ними, вміти сприймати навіть негативні події як досвід і успішно справлятися з ними. Життєздатність людини як цілісної системи взаємодії зі світом визначається володінням нею життєстійкими переконаннями (залученість, контроль, ризик), практикою способу життя (підтримка фізичного та психічного здоров'я), використанням життєстійкого копінгу для подолання стресових і важких життєвих ситуацій.

Ключові слова: психологічна безпека, життєстійкість, психологічна стійкість, суб'єктність, модель психологічної безпеки, екологічна перспектива психологічної безпеки, внутрішні ресурси особистості.

Copyright © 2015
All rights reserved.

Постановка проблеми. Проблема безпеки людини в умовах сьогодення актуалізується активізацією різнопланових загроз: соціальних, інформаційних, політичних, екологічних, техногенних, терористичних тощо. Це ставить особливо підвищені вимоги до психологічної безпеки особистості. Зовнішні «регулятори» психологічної безпеки на рівні організаційних та соціально-політичних заходів, як свідчать соціально-політичні реалії сьогодення, не завжди виявляються ефективними. Наслідком недосконалості не лише національної, але й світової систем безпеки стало зниження рівня психологічного здоров'я та благополуччя людей, що значною мірою опосередковується зниженням їх стресостійкості. Тому розвиток внутрішніх

ресурсів особистості задля набуття, зміцнення та збереження нею гармонійного балансу психічного, фізичного та соціального здоров'я стає сьогодні нагальною проблемою багатьох наук: психології, юриспруденції, соціології, політології, медицини, педагогіки тощо.

Психологічна безпека як здатність особистості зберігати психологічну стійкість, протистояти негативним та маніпулятивним впливам; як відчуття захищеності в конкретній життєвій ситуації дозволяє людині, через подолання труднощів, самовдосконалюватися та розвиватися [4]. У психології така внутрішня «ресурсна» характеристика особистості презентується як феномен її життєстійкості (Л.А.Александрова, В.П.Соломін, В.М.Ямницький, S.R.Maddi та ін.). Тому конструктивним нам вбачається забезпечення психологічної безпеки з точки зору внутрішньої, особистісної регуляції. Водночас цей особистісно-регуляторний індивідуальний рівень психологічної безпеки (мікрорівень) перебуває у тісному зв'язку та взаємообумовленості з рівнями іншого порядку, які багатьма дослідниками розглядаються як категорії макроплощин. На нашу думку, життєстійкість особистості як її психологічна стійкість стає тим важливим внутрішньоособистісним ресурсом, який забезпечує психологічну безпеку особистості на різних рівнях її макро- та мікросоціальної перспективи.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукова розробка проблеми психологічної безпеки має своє контекстуальне вирішення стосовно **різних сфер життєдіяльності людини** і розглядається як: безпека праці та професійної діяльності (М.А.Котик, А.В.Непомнящий та ін.), соціально-психологічна та особистісна безпека (Ю.К.Дуганова, О.Ю.Зотова, В.П.Соломін, R.Janoff-Bulman та ін.), інформаційно-психологічна безпека (Т.С.Кабаченко, В.В.Кириченко, С.П.Никаноров та ін.), безпека освітнього середовища (І.В.Абакумова, Р.В.Аргузумцян, Е.Б.Мурадян, В.Р.Папоян та ін.) та становлення безпечної поведінки особистості в онтогенезі (І.А.Баєва, О.Ю.Булгакова, В.П. Соломін та ін.).

Теоретико-методологічні дослідницькі розвідки феномену психологічної безпеки ведуться у площині **різних підходів**: системного (І.В.Абакумова, Л.І.Мітіна та ін.), історико-еволюційного (А.Г.Асмолов, Р.В.Аргузумцян, Е.Б.Мурадян та ін.), ситуаційного (Н.В.Гришина, М.А.Котик, В.В.Кириченко та ін.), гуманістичного (А.Маслоу), аксіологічного (Т.М.Краснянська), особистісного (І.А.Баєва), особистісно-діяльнісного (Д.О.Леонтьєв, В.А.Лабунська), об'єктного (А.П.Альгін, С.К.Рощин, Т.С.Кабаченко та ін.), суб'єктного (К.А.Абульханова-Славська, А.В.Брушлінський, В.І.Слободчиков та ін.) тощо. Найбільш перспективним, на нашу думку, є інтегративний підхід до вивчення психологічної безпеки. При цьому багатовимірність цього феномену вбачається доцільним концептуалізувати з позиції особистісно-суб'єктного

підходу з інтеграцією ключових принципів ситуаційного, системного та екологічного підходів.

Суб'єктно-інтегративний підхід до вивчення особистості, суб'єктності передбачає розгляд особистості як активного суб'єкта діяльності та стосунків зі світом (О.О.Бодальов, С.Д.Максименко, С.Ю. Решетина, О.П.Саннікова, Г.Л.Смолян, О.Я.Чебикін та ін.). Він презентує людину як активного самоздійснювача, який забезпечує власну психологічну безпеку. Психологічна безпека з позиції цього підходу розглядається як захищеність особистості, збереження її цілісності та можливості розвиватися в потенційно небезпечних умовах життєдіяльності. Таке відчуття захищеності-незахищеності породжується суб'єктивним сприйняттям себе у світі, суб'єктивною оцінкою власної життєдіяльності з точки зору її підконтрольності (С.А.Богомаз, Т.М.Краснянська, R.Janoff-Bulman). Основною змінною в дослідженнях суб'єктного напрямку вивчення безпеки є сама людина, її можливості та особистісні властивості.

Складовими такої психологічної безпеки виступають: активність особистості, її ставлення до життєвої ситуації, задоволеність, соціальне сприйняття, життєво-часова перспектива, психологічне здоров'я тощо. Їх збалансованість дозволяє суб'єкту в ситуаціях небезпеки зберігати цілісність, розвиватися, реалізувати власні цілі та цінності в процесі життєдіяльності, долати негативні життєві обставини та небезпечні ситуації. При цьому психологічна безпека залежить не стільки від середовищних умов, їх інтенсивності, якості та динаміки, скільки від рівня особистісного розвитку, самосвідомості особистості, її картини світу щодо конструктивної самореалізації та активного подолання деструктивних впливів оточуючого світу.

У зв'язку з цим виникає необхідність систематизувати та поглибити уявлення про характеристики особистості, які роблять її суб'єктом психологічної безпеки. Подібні дослідження представлені лише в поодиноких роботах. На нашу думку, однією з ключових інтегруючих особистісних характеристик, що служить основою відчуття захищеності, безпеки в ході самореалізації особистості виступає її життєстійкість (психологічна стійкість) (S.R.Maddi). При цьому важливою стає часова перспектива життєстійкості: прийняття минулого, здатність та психологічна готовність до самореалізації та активного захисту в небезпечній ситуації сьогодення, а також підстави для впевненості та позитивних перспектив у власному майбутньому. Розвиток життєстійкості особистості сприятиме розвитку у людину здатності протистояти негативному, в тому числі маніпулятивному, психологічному впливу різної генези, сприяючи становленню потенційного та реального суб'єкта психологічної безпеки.

Ситуаційний підхід до аналізу феномену психологічної безпеки особистості (Н.В.Гришина) вибудовується на основі двох акцентів: ситуаційних та контекстуальних впливів на поведінку людини в небезпечних ситуаціях та суб'єктивній інтерпретації ситуації, коли ситуація оцінюється, переживається та контролюється на основі суб'єктивних уявлень її учасників.

Перспективним в контексті аналізу проблеми психологічної безпеки нам вбачається звернення до аналізу екологічної перспективи цього феномену з точки зору підходу функціонування екосистем (У.Бронфенбреннер, Дж.Гібсон, С.Д.Дерябо, А.М.Львочкина, С.Д.Максименко, В.І.Панов, В.О.Скребець, В.А.Ясвин та ін.). В основі такого підходу лежить уявлення про те, що “суб'єкт” та “оточуючий світ” є взаємодоповнюючими і не існують один без одного. Розвідки проблеми психологічної безпеки в такому її аспекті лише розпочинаються. У сучасних дослідженнях аналіз феномену психологічної безпеки особистості, її особистісно-регуляторних механізмів крізь призму екологічної перспективи залишаються фрагментарними та недостатньо вивченими, що визначило постановку мети дослідження.

Метою статті є аналіз теоретичних уявлень про місце та роль життестійкості (психологічної стійкості) особистості у детермінації та структурі її психологічної безпеки. Ця мета визначила ряд конкретних завдань:

- теоретико-методологічний аналіз феномену психологічної безпеки та її особистісно-регулятивної бази з позиції суб'єктно-ситуаційного підходу на різних рівнях екологічної перспективи;
- осмислення логіки структурно-змістовних характеристик психологічної безпеки особистості та визначення у ній місця життестійкості особистості;
- аналіз змістовних характеристик життестійкості (психологічної стійкості) як ресурсної основи психологічної безпеки особистості в контексті її включеності у різнокомпонентні моделі психологічної безпеки особистості.

Виклад основного матеріалу. У розумінні психологічної безпеки особистості часто ключовим постає концептуалізація та інтерпретація самого поняття «безпека» або категорій «безпека-небезпека», «небезпека - загроза - ризик». При цьому категорія безпеки набуває свого значення саме у зв'язку з появою загроз, а основним критерієм безпеки постає здатність особистості визначати соціальні чи природні явища, які можуть призвести до втрат в теперішньому чи майбутньому.

За своєю психологічною суттю небезпеку, як правило, пов'язують з можливістю настання шкідливих наслідків, загрозою їх настання. Звичайно, ризик – це певною мірою і загроза, і небезпека невігідних наслідків. Однак

небезпека – це не ризик, вона існує сама по собі і до певного моменту не пов'язана з ризиком. Небезпеку можна визначити як можливість настання шкідливих наслідків, загрозу їх настання. Таким чином, небезпека і загроза, в певному сенсі, тотожні поняття, які визначаються як можливість, ймовірність настання невідгідних наслідків (шкідливого результату), перетворення цієї можливості у дійсність. Ризик – це не створення небезпеки, а лише припущення, усвідомлення її. Оскільки небезпека не завжди усвідомлюється суб'єктом, співвідноситься ним з власним буттям, а ризик визначається його свідомим рішенням, то ми визначатимемо ризик як ситуативну характеристику діяльності. Як правило, ризик, пов'язаний з будь-якою активністю людини, компенсується особистою чи соціальною вигодою. Ризик, представлений лише своїми негативними наслідками, позбавлений сенсу. Тому ступінь прийнятного ризику знаходиться в прямій залежності від отримуваної від цього вигоди та співвідношення її з мірою втрати (шкоди).

В широкому сенсі безпека визначається як захищеність від загроз та проявляється у взаємодії людини з середовищем. Тому більшість дослідників сходяться в тому, що безпека є поєднанням «зовнішнього» і «внутрішнього», «об'єктивного» та «суб'єктивного». У зв'язку з цим одні дослідження більше акцентують увагу на фізичній безпеці, де людина описується як об'єкт впливу зовнішніх, об'єктивних умов (М.А.Котик, С.В.Белов, О.Ю.Булгакова, В.Я.Якунін та ін.), інші – на психологічній безпеці (Р.В.Аргузумцян, І.А.Баєва, Ю.К.Дуганова, Е.Б.Мурадян та ін.).

190

У сучасних дослідженнях психологічна безпека особистості, на відміну від фізичної, розглядається достатньо широко. У ситуаціях міжособистісного спілкування психологічна безпека частіше розглядається як процес. Розглядаючи її як ресурс, що «забезпечує базову захищеність особистості та суспільства» [8, с. 6], психологічна безпека постає як стан. При аналітичній оцінці станів психологічної безпеки особистості І.А.Баєва та М.М.Ємелін виділяють: стан стабільної психологічної безпеки як стійкості особистості до зовнішніх та внутрішніх впливів, стійкості до психотравми; відсутність психологічної безпеки, що проявляється у піддатливості зривам у функціонуванні особистості; стан нестійкої психологічної безпеки як можливості переходу в один з двох попередніх станів під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів [3]. Коли ж психологічна безпека розглядається як «властивість особистості, що характеризує її захищеність від деструктивних впливів та внутрішній ресурс протистояння деструктивним впливам» [8, с.6], то відбувається часткове її ототожнення з толерантністю особистості, як її здатністю витримувати стрес без серйозної шкоди.

Таким чином можна констатувати, що сучасні психологічні дослідження презентують психологічну безпеку як інтегративний багатовимірний феномен, позиціонуючи її як процес, властивість та стан

особистості [8, с.7]. При цьому акцент робиться на рівневій природі її вияву: на рівні суспільства (Г.В.Грачов, Ю.П.Зінченко, Л.А.Шайгерова, С.П.Ніканоров та ін.), на рівні локального середовища (І.А.Баєва, А.В.Дроздова, В.В.Кириченко, С.Ю.Решетина, Г.Л.Смолян та ін.) та на рівні особистості (І.В.Абакумова, Ю.К.Дуганова, Т.М.Краснянська, М.А.Лизь, В.М.Ямницький та ін.).

Одним з найперспективніших з точки зору різнорівневого забезпечення психологічної безпеки особистості вбачається нам інтегративний суб'єктно-екологічний підхід у аналізі цього феномену, згідно якого людина виступає не об'єктом впливу (оскільки це вносить обмеження щодо можливостей власного подолання індивідом загроз різного походження), а суб'єктом, який активно взаємодіє з оточуючим світом, здатний до самореалізації, збалансованого розвитку, конструктивної взаємодії та самовідновлення на різних рівнях екологічної перспективи його соціальних взаємодій.

Термін «екологія» стосується вивчення взаємодії між організмами та їхнім середовищем. Екологічна перспектива аналізу феномену психологічної безпеки особистості є широкою парадигмою і характеризується спробою об'єднати біологічні, фізичні, психічні, соціальні, інституційні і культурні контексти взаємодії між людиною і середовищем. Ці екологічні характеристики середовища чинять кумулятивний вплив на психологічну безпеку особистості, яка знаходить своє втілення на індивідуальному психологічному рівні. Спробуємо представити різні рівні аналізу екологічної перспективи психологічної безпеки особистості (рис.1) та визначити їх роль у детермінації індивідуальних психічних відображень конструктів безпеки.

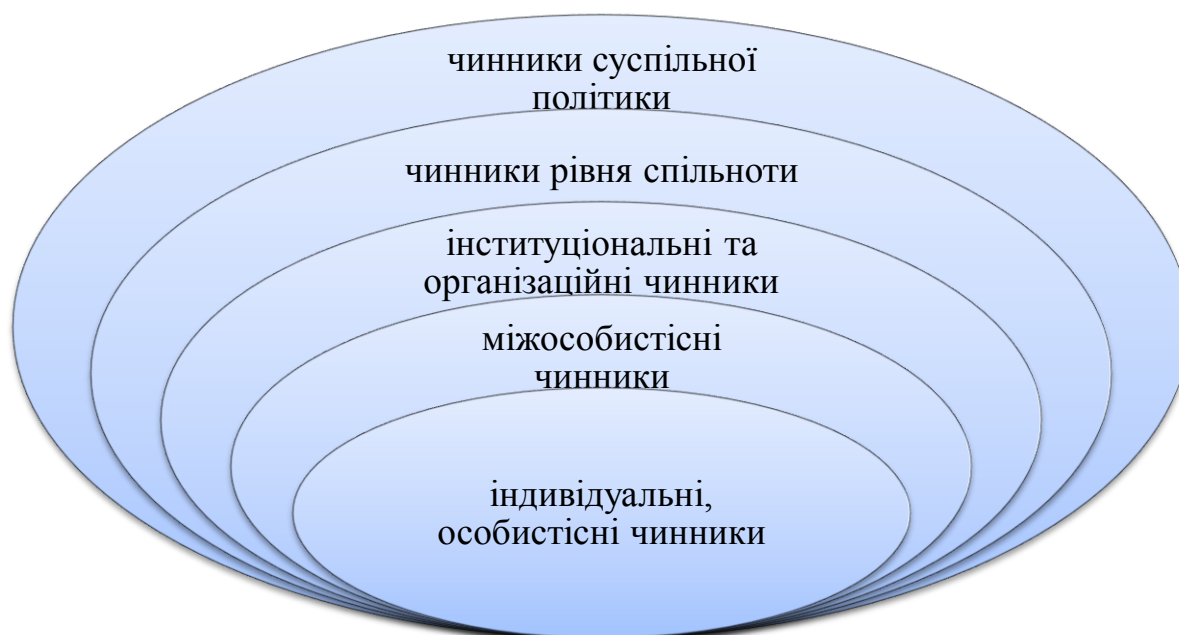

Рис. 1.Рівні екологічної перспективи детермінант психологічної безпеки особистості

На рівні суспільства, де діють чинники суспільної політики та соціальної спільноти, психологічна безпека розглядається «як характеристика національної безпеки, в структурі якої присутня соціальна безпека, що означає виконання соціальними інститутами своїх функцій з задоволення потреб, інтересів, цілей всього населення країни, фактичне забезпечення якості життя та здоров'я людей» [8, с.6].

Під психологічною безпекою на рівні локального середовища існування (сім'я, друзі, найближче оточення), де задіяні інституціональні, організаційні та міжособистісні чинники, розуміється стан середовища, вільний від прояву психологічного насилля, що сприяє задоволенню основних потреб в особистісно-довірливому спілкуванні, і, як наслідок, забезпечує психологічну захищеність її учасників. Домінуючою постає така проблема психологічної безпеки на рівні середовища в періоди кризових соціальних змін [8]. Саме на цьому рівні розкривається соціально-психологічний контекст психологічної безпеки.

Вивчення психологічної безпеки з орієнтацією на особистість опосередковується дією індивідуально-особистісних чинників. При цьому стан безпеки характеризується задоволеністю теперішнім, впевненістю в майбутньому, в досягненні життєвих цілей, захищеністю інтересів, позицій, ідеалів цінностей, з якими суб'єкт ототожнює своє життя. Виходячи з когнітивної теорії особистості Дж.Келлі, людина намагається зрозуміти, інтерпретувати, передбачити та контролювати світ своїх особистих переживань для того, щоб ефективно взаємодіяти з ним [11]. Вирішення проблеми психологічної безпеки на цьому рівні відбувається з позицій персоногенезу. Особливого значення тут набувають мотиваційно-сміслові ставлення суб'єкта до світу, інших людей та самого себе. Психологічна безпека особистості відображається у переживанні нею своєї захищеності/незахищеності в конкретній життєвій ситуації. Активація на цьому рівні механізмів життєстійкості особистості робить її ресурсом відповідного переживання захищеності задля забезпечення власної психологічної безпеки.

Запропонована екологічна перспектива дозволяє концептуалізувати чинники психологічної безпеки особистості в різних площинах з точки зору масштабності: від глобального (наприклад, на рівні міждержавних зв'язків) до індивідуального рівня (на рівні сформованих психологічних ресурсів особистості). Однак, незалежно від масштабності досліджуваної соціальної системи безпеки, на перший план усіх цих рівнів виходить індивідуальна безпека конкретної людини, оскільки будь-яка оцінка рівня безпеки пов'язана саме з її персональною безпекою. Відмінність рівнів безпеки опосередковується не лише кількістю людей, для яких забезпечується ця безпека, але й якістю цієї безпеки.

Саме якісна сторона безпечного розвитку особистості передбачає актуалізацію поняття психологічної безпеки особистості, оскільки у ньому відображено всі аспекти переживань людини, пов'язані із суб'єктивною оцінкою задоволеності своїм буттям, станом та якістю життя. Безсумнівно, такі переживання обумовлюються чинниками різного характеру і відображаються у площинах механізмів психологічної безпеки особистості різних рівнів екологічної перспективи її соціальної взаємодії. Спробуємо узагальнено їх представити у таблиці 1.

Сучасні психологічні дослідження з проблем психологічної безпеки особистості сконцентровані переважно на індивідуально-особистісному та міжособистісному рівнях. Проте обмеження особистісних інтервенцій лише на цих рівнях досить часто не демонструє тривалого ефекту, оскільки людина, яка отримала новий досвід та змінила своє ставлення до певних питань, повертаючись у звичне середовище може зустрітися з їх протиречивість звичним умовам життя. Тому актуальним залишається і аналіз чинників інших рівнів.

Різноманітність підходів до визначення психологічної безпеки, її змісту обумовлює розмаїття не лише критеріїв, але і моделей психологічної безпеки. За кількісним критерієм компонентності та рівневості усі ці моделі психологічної безпеки особистості умовно можна поділити на одно- та багатокомпонентні. До однокомпонентних моделей можна відносяться моделі, які презентують якийсь один аспект-критерій психологічної безпеки: або задоволеність сьогоденням (С.Д.Рощин), або захищеність інтересів (Г.П.Серов), захищеність психіки (Г.В.Грачов), або об'єктивна відсутність загроз (А.М.Сухов). Такі моделі досить звужено та однобічно описують психологічну безпеку та не дозволяють побачити її інші виміри.

В основу багатокомпонентних моделей кладуться не лише змістовні, але й динамічні критерії безпеки. Так, модель психологічної безпеки Т.М.Краснянської [5] будується на трьох змістових компонентах: фізичному, психічному і духовному. При цьому, на думку автора, визначальним критерієм є духовна орієнтація людини (її духовний вибір). У певних ситуаціях суб'єкт здатний відмовлятися від фізичної або психічної безпеки і «захищати» лише свої цінності та ідеї, що дозволяє в подальшому розвиватися людині, вміти протистояти загрозам різного роду. Базовою характеристикою такого духовного начала забезпечення безпеки особистості виступає, на нашу думку, рівень її життєстійкості.

Модель безпечної особистості Н.А.Лизь включає чотири рівні-елементи: 1)інтенціональний; 2) когнітивно-інструментальний; 3) особистісно-психологічний; 4) духовно-моральний [7]. Перший і другий елементи презентують готовність суб'єкта до забезпечення безпеки, а третій і четвертий - забезпечують системну стійкість, що властива суб'єкту життя і

розвитку (власне життєстійкість). З іншого боку, перший і третій елементи відображають динамічні характеристики безпечної особистості, а другий і четвертий - змістовні.

Таблиця 1

Детермінанти психологічної безпеки особистості на різних рівнях екологічної перспективи її соціальної взаємодії

Рівень чинників психологічної безпеки	Характеристика механізмів та ключових детермінант рівня
Рівень національної та міжнародної політики	Фактори задоволення базових потреб особистості. Міждержавна та національна практика заходів психологічної безпеки громадян. Місцеві, регіональні, національні та міжнародні політичні заходи й закони, що регулюють або підтримують дії з попередження об'єктивних загроз та підвищення суб'єктивного відчуття психологічної безпеки своїх громадян, а також сприяють ранньому виявленню відхилень та контролю психічного здоров'я населення.
Рівень громад, спільнот	Фактори задоволення базових потреб особистості. Фактори психологічної безпеки людини соціального плану: загальноприйняті стандарти і нормативи, обумовлені культурно-історичними особливостями розвитку цього суспільства. Суспільні мережі, норми або стандарти, які існують як формально, так і неформально в громаді, в якій перебуває особистість.
Інституціональний та організаційний рівень	Фактори психологічної безпеки людини соціального плану: загальноприйняті стандарти і нормативи, обумовлені культурно-історичними особливостями розвитку цього суспільства. Правила, норми, що існують у межах формальних і неформальних структур (соціальних інституцій, груп та організацій), які можуть перешкоджати або сприяти певній поведінці, що стосується психологічної безпеки.
Рівень міжособистісної взаємодії	Поєднання факторів соціального плану та суб'єктивного порядку (мотиваційно-сміслові стосунки особистості). <ul style="list-style-type: none"> ➤ специфіка міжособистісної взаємодії у первинних групах (у сім'ї, з друзями, ровесниками тощо), ➤ поведінковий копінг, ➤ саморегуляція, ➤ ідентифікація, ➤ психологічна роль, ➤ задоволеність власним життям
Індивідуальний, особистісний рівень (ресурси психологічної безпеки)	Фактори суб'єктивного порядку, що забезпечують психологічну безпеку індивідуальності. <ul style="list-style-type: none"> ➤ самосвідомість особистості, спрямованість, ➤ ціннісно-смілова сфера, ціннісні орієнтації, світогляд ➤ знання та переконання, ставлення до певних фактів та подій, ➤ здатність рефлексувати, ➤ толерантність особистості, ➤ особистісні риси, що проявляються у характері людини ➤ психологічна стійкість (життєстійкість) ➤ життєво-часова перспектива особистості (збалансованість позитивного ставлення до минулого, майбутнього та сьогодення)

У багатовимірній моделі психологічної безпеки І.А.Баєвої [3], остання визначається трьома елементами:

- освітнім середовищем, вільним від проявів психологічного насильства у взаємодії, що сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірливому спілкуванні і забезпечує психологічне здоров'я включених в нього учасників;
- міжособистісними стосунками, що викликають в учасників відчуття приналежності (референтної значущості середовища), переконують людину, що вона перебуває поза небезпекою, зміцнюють її психічне здоров'я;
- заходами, спрямованими на запобігання загрозам для продуктивного сталого розвитку особистості. Модель психологічно безпечного середовища створюється через психологічні технології, побудовані на діалогічних засадах, навчанні співпраці і відмові від психологічного насильства у взаємодії. Результатом їх дії є психологічно здорова особистість.

Ще одна багатовимірна модель, запропонована С.Ю. Решетіною і Г.Л.Смолян [9], представлена двома змінними - рівнем безпеки і стійкістю особистості до загрозливого впливу (власне життєстійкістю). При цьому, показниками порушення безпеки (інформаційно-психологічної) особистості є: деградація форм відображення і структури потребової сфери; порушення психічного здоров'я, адекватного відображення світу і ставлення до нього; зміни ціннісних орієнтацій та світогляду.

Досить цікавою вбачається нам і когнітивна модель психологічної безпеки, запропонована Р.Янов-Бульман [10]. На думку Р. Янов-Бульман, одним з базових відчуттів нормальної людини є здорове почуття безпеки, що засноване на трьох категоріях базових переконань, що становлять ядро нашого суб'єктивного світу:

1. Віра в те, що в світі більше добра, ніж зла. У цю категорію входить ставлення до навколишнього світу взагалі та ставлення до людей.
2. Переконання, що світ сповнений сенсу. Зазвичай люди схильні вірити у не випадковість подій, у їх підконтрольність та підвладність законам справедливості.
3. Переконання в цінності власного «Я». Тут основне значення мають три аспекти: «Я хороша людина» (самоцінність), «Я правильно себе поведжу» (контроль) і оцінка власної успішності [10].

Будь-яка багатовимірна модель визначається розмаїттям критеріїв психологічної безпеки. Такі критерії різняться за спрямованістю (зовнішні та внутрішні), за об'єктивацією (об'єктивні та суб'єктивні), за формою (прямі, опосередковані, латентні), за походженням (соціальні, психологічні, техногенні), за значущістю (домінуючі, другорядні, потенційні, реальні) тощо. Проте варто зазначити, що усі критерії психологічної безпеки потрібно враховувати та описувати виключно з позиції суб'єкта, який сприймає, переживає, оцінює життєві події та ситуації, що піднімає питання значення

особистісних ресурсів в забезпеченні та збереженні особистої безпеки. Таким чином, розгляд психологічної безпеки на рівні особистості пов'язується з аспектом переживання нею власної захищеності-незахищеності, наявністю внутрішнього потенціалу (ресурсу), що забезпечує несприйнятливість, здатність протистояти та самовладання особистості у відношенні психотравмуючих факторів різноманітної генези, з усвідомленням ступеню конгруентності ідеальних, бажаних уявлень про себе та реальність [1]. Основою такого ресурсу є життєстійкість особистості.

З позиції суб'єктно-інтегрованого підходу динамічна модель психологічної безпеки на індивідуально-особистісному рівні нам вбачається як взаємопов'язані компоненти суб'єкта безпеки:

- емоційний компонент: переживання суб'єкта, суб'єктивне ставлення до ситуації, задоволеність/незадоволеність своїм життям в його життєво-часовій перспективі;
- когнітивний компонент: оцінка ситуації, прогнозування результату з позиції безпеки/небезпеки;
- поведінковий компонент: готовність до дії в небезпечних ситуаціях, контроль над ситуацією.

Інтегративною «ресурсною» характеристикою особистості, що опосередковує та пов'язує між собою усі ці компоненти, на наш погляд, виступає життєстійкість особистості.

Життєстійкість у психологічних джерелах розглядається як певний ступінь «живучості» (Л.О.Александрова), «здатність подолати самого себе» (Д.О.Леонтьєв), «здатність перетворювати проблемні ситуації в нові можливості» (С.А.Богомаз), «ключовий ресурс особистості» (S.R.Maddi).

Автор концепції життєстійкості С.Р.Мадді визначає цей термін («hardiness») як інтегральну особистісну рису, що відповідає за успішність подолання особистістю життєвих труднощів, яка включає:

- залученість в процес життя (переконавання в тому, що лише завдяки своїй активності людина знаходить у світі цікаве);
- впевненість в підконтрольності значущих подій свого життя (світу) і готовність їх контролювати (переконаність у своїй здатності досягнути результату);
- прийняття виклику життя, готовність до ризику, прийняття його (готовність діяти всупереч невизначеності ситуації та загрозі та виносити досвід з будь-яких ситуацій) [12].

Життєстійкість особистості тісно пов'язана з успішністю людини в різних сферах діяльності, особливо на фоні стресу, із загальним психологічним благополуччям, а також є показником психічного здоров'я людини. Окрім того вона стає «ресурсом» психологічної безпеки особистості в силу ряду особливостей. По-перше, життєстійкість передбачає визнання

людиною своїх реальних можливостей, прийняття реальності власної вразливості (Л.О.Александрова); передбачає суб'єктивну готовність до будь-яких зовнішніх змін, в тому числі і до того, що зміни можуть виявитися непередбачуваними, а збіг обставин - несприятливим. При цьому, С.Р.Мадді презентує життєстійкість особистості як особливий паттерн установок і навичок, що дозволяє перетворити зміни, що відбуваються з людиною, в її можливості. По-друге, за С.Р.Мадді, життєстійкість - це шлях до відчуття суб'єктивності, а більш загальним у відношенні до поняття життєстійкості є суб'єктність, яка сприяє активній, свідомій і цілеспрямованій реалізації накопиченого досвіду [12].

У широкому сенсі, життєстійкість служить віддзеркаленням життєвої сили, яка дозволяє людині взаємодіяти з середовищем і сприяє виникненню у неї суб'єктивного відчуття особистого благополуччя. Життєстійкість у значенні психологічної стійкості забезпечує реалізацію людиною її фізичного та духовного потенціалу.

Очевидний зв'язок життєстійкості особистості та процесу адаптації. Ефективні способи протистояння життєвим труднощам, особистісна адаптація, раціональна когнітивна та поведінкова стратегії, обумовлені життєстійкістю як ресурсом особистості. Життєздатність особистості пов'язана з проблемою психологічної безпеки і проявляється в «здатності особистості зберігати стійкість в середовищі з певними параметрами, в тому числі і з психотравмуючими впливами, в опірності деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам» [8, с. 6]. Це положення узгоджується з ідеєю про життєстійкість як основу психологічної безпеки особистості в кризових ситуаціях.

Аналіз доступних нам джерел дозволяє визначити життєстійкість як систему переконань особистості, що сприяє розвитку готовності суб'єкта зацікавлено брати участь в ситуаціях підвищеної для неї складності, контролювати їх, керувати ними, вміти сприймати навіть негативні події як досвід і успішно справлятися з ними. На підставі цього можна говорити про особливості життєздатної особистості як цілісної системи взаємодії зі світом. Життєздатна людина - це людина, яка володіє життєстійкими переконаннями (залученість, контроль, ризик), яка веде життєздатний спосіб життя (підтримує своє фізичне і психічне здоров'я), використовує життєстійкий копінг для подолання стресових і важких життєвих ситуацій [4]. Головними складовими поняття життєстійкості вважаються сильний характер, цілеспрямованість, оптимізм.

Життєстійкість, спираючись на індивідуально-особистісні (природні) властивості (екстраверсію, спонтанність, інтроверсію і тривожність), які базуються на вроджених особливостях нервової системи і опосередковують соціальну активність, більшою мірою проявляється в умінні створювати

особистісно значущі смисли життя і реалізовувати їх в контексті даної соціальної ситуації [4]. Життестійкість, як характеристика, що відображає можливість суб'єкта знаходити міру відповідності наявним умовам, визначає захищеність людини від різного роду загрозливих впливів, пов'язана з уявленнями людини про свою здатність успішно реалізувати поведінку, необхідну для досягнення очікуваних результатів, долати негативні впливи навколишнього середовища. Важливу роль в позитивній оцінці людиною свого життя і виборі нею продуктивних стратегій в кризових ситуаціях відіграють такі психологічні феномени, як оптимізм, диспозиційна надія, інтегральність локус контролю, висока самоповага, а також орієнтованість на сьогодення і на майбутнє [3].

Можна сказати, що психічне здоров'я, психологічна стійкість особистості, життестійкість і «воля до життя» є необхідними умовами формування психологічної безпеки особистості.

Висновки. Аналізу феномену психологічної безпеки особистості з позиції інтегративного підходу суб'єктно-ситуаційної екологічної перспективи дозволяє розглядати людину як активного суб'єкта забезпечення власної психологічної безпеки на різних рівнях її соціальних взаємодій, зважаючи на ситуаційний контекст потенційно небезпечних умов життєдіяльності. З'ясовано, що психологічна безпека особистості передбачає захищеність особистості, збереження її цілісності та можливості розвиватися. Відчуття захищеності-незахищеності породжується суб'єктивним сприйняттям себе у світі, суб'єктивною оцінкою власної життєдіяльності з точки зору її підконтрольності. Основною змінною в дослідженнях суб'єктного напрямку вивчення безпеки є сама людина, її можливості та особистісні властивості.

Виявлено, що психологічна безпека особистості є інтегративною багатомірною субстанцією, що знаходить своє відображення на рівні стану, якості та процесу та проявляється на різних рівнях: соціальної спільноти, локального середовища та особистості. Чинники психологічної безпеки виявляють себе на п'яти рівнях її екологічної перспективи: національної політики, соціальної спільноти, організаційному та інституціональному, міжособистісному та індивідуально-особистісному. Інтервентивні програми, спрямовані на забезпечення безпеки розвитку особистості мають будуватися на комплексному врахуванні чинників усіх рівнів соціоекологічної перспективи.

Встановлено, що психологічна безпека залежить не стільки від середовищних умов, їх інтенсивності, якості та динаміки, скільки від рівня особистісного розвитку, самосвідомості особистості, її картини світу щодо конструктивної самореалізації та активного подолання деструктивних впливів оточуючого світу. Показано, що розгляд психологічної безпеки на рівні особистості пов'язується з аспектом переживання нею власної захищеності-

незахищеності, наявністю внутрішнього потенціалу (ресурсу), що забезпечує несприйнятливість, здатність протистояти та самовладання особистості у відношенні психотравмуючих факторів різноманітної генези, з усвідомленням ступеню конгруентності ідеальних, бажаних уявлень про себе та реальність. Основою такого ресурсу є життєстійкість особистості.

Презентовано динамічну модель психологічної безпеки на індивідуально-особистісному рівні, що представлена взаємодоповнюючими емоційним, когнітивним та поведінковим компонентами суб'єкта безпеки. Інтегративною властивістю особистості, що опосередковує та пов'язує між собою усі ці компоненти виступає життєстійкість особистості як інтегральна особистісна риса, що відповідає за успішність подолання особистістю життєвих труднощів. Структура життєстійкості особистості передбачає залученість, впевненість у підконтрольності ситуації та готовність особистості ризикувати.

Встановлено, що «ресурсність» життєстійкості визначається прийняттям особистістю власної вразливості, її здатністю перетворювати зміни на можливість, активною, свідомою та цілеспрямованою реалізацією нею накопиченого досвіду. Життєстійкість служить віддзеркаленням життєвої сили, яка дозволяє людині взаємодіяти з середовищем і сприяє виникненню у неї суб'єктивного відчуття особистого благополуччя. Життєстійкість у значенні психологічної стійкості забезпечує реалізацію людиною її фізичного та духовного потенціалу.

Визначено життєстійкість як систему переконань особистості, що сприяє розвитку готовності суб'єкта зацікавлено брати участь в ситуаціях підвищеної для неї складності, контролювати їх, керувати ними, вміти сприймати навіть негативні події як досвід і успішно справлятися з ними.

Література:

1. Агузумця Р.В. Психологические аспекты безопасности личности / Р.В.Агузумця, Е.Б.Мурадян // Вестник практической психологии образования: Научно-методический журнал. - 2009. - № 1 (18). С.43–47 (начало).; 2009. - № 2 (19). С. 40–44 (окончание).
2. Александрова Л.А. О составляющих жизнестойкости личности как основе ее психологической безопасности в современном мире / Л.А. Александрова // Известия Южного федерального университета. Технические науки, 2005. -Т. 51. - № 7. - С. 83-84.
3. Баева И.А. К вопросу о критериях психологической безопасности личности / И.А.Баева, Н.М.Емелин // Материалы Всероссийской конференции «Психологическая культура и психологическая безопасность в образовании». – СПб, 2003. – с.107-109.
4. Дуганова Ю.К. Личностные особенности молодых людей с разным представлением о психологической безопасности: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Ю.К.Дуганова - Ростов-на-Дону: ЮФУ, 2014. - 23с.

5. Краснянская Т.М. Безопасность человека: психологический аспект: Учебное пособие / Т.М. Краснянская / Под ред. А.В. Непомнящего. Ставрополь: ЗАО «Пресса», 2005. - 216с.
6. Логинова М.В. Психологическое содержание жизнестойкости личности студентов: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук 19.00.01 / М.В.Логинова - Москва, 2010. - 24 с.
7. Лызь Н.А. Формирование безопасной личности в образовательном процессе вуза: Дисс. ... д-ра пед. наук. / Н.А. Лызь - Таганрог, 2006. - 401 с.
8. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: Практическое руководство. – СПб, 2006. – 288 с.
9. Решетина С.Ю. Информационно-психологическая безопасность личности (Контуры проблемы) / С.Ю.Решетина, Г.Л.Смолян / Проблемы информационно-психологической безопасности. М.: Изд-во Ин-та психологии РАН, 1996. - С.18-26.
10. Янов-Бульман Р. Шкала базовых убеждений/ Р.Янов-Бульман/ Психодиагностика толерантности личности / Под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. М.: Изд-во «Смысл», 2008. - 172 с.
11. Kelly G.A. The psychology of personal constructs.— N.Y.: Norton, 1955.
12. Maddi S.R., 2006. Hardiness: The courage to grow from // The Journal of Positive Psychology. - 2006. № 1(3). - P.160-168.

References:

1. Aguzumcjan R.V., Muradjan E.B. Psihologicheskie aspekty bezopasnosti lichnosti // Vestnik prakticheskoy psihologii obrazovaniya: Nauchno-metodicheskij zhurnal/ 2009. № 1 (18). pp. 43–47; 2009. № 2 (19). pp. 40–44.
2. Aleksandrova L.A. O sostavljajushhih zhiznestojkosti lichnosti kak osnove ee psihologicheskoy bezopasnosti v sovremennom mire // Izvestija Juzhnogo federal'nogo universiteta. Tehnicheskie nauki. 2005. T. 51. № 7. pp. 83-84.
3. Baeva I.A., Emelin N.M. K voprosu o kriterijah psihologicheskoy bezopasnosti lichnosti // Materialy Vserossijskoj konferencii «psihologicheskaja kul'tura i psihologicheskaja bezopasnost' v obrazovanii». – SPb, 2003. Pp.107-109.
4. Duganova Ju.K. Lichnostnye osobennosti molodyh ljudej s raznym predstavleniem o psihologicheskoy bezopasnosti: Avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk: 19.00.01. Rostov-na-Donu: JuFU, 2014. - 23 p.
5. Krasnjanskaja T.M. Bezopasnost' cheloveka: psihologicheskij aspekt: Uchebnoe posobie / Pod red. A.V. Nepomnjashhego. Stavropol': ZAO «Pressa», 2005. – 216p.
6. Loginova M.V. Psihologicheskoe soderzhanie zhiznestojkosti lichnosti studentov: Avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk. 19.00.01 - Moskva, 2010. - 24 p.
7. Lyz' N.A. Formirovanie bezopasnoj lichnosti v obrazovatel'nom processe vuza: Diss. ... d-ra ped. nauk. - Taganrog, 2006. - 401 p.
8. Obespechenie psihologicheskoy bezopasnosti v obrazovatel'nom uchrezhdenii: Prakticheskoe rukovodstvo. – SPb, 2006. - 288 p.
9. Reshetina S.Ju., Smoljan G.L. Informacionno-psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti (Kontury problemy) / Problemy informacionno-psihologicheskoy bezopasnosti. M.: Izd-vo In-ta psihologii RAN, 1996. pp.18-26.
10. Janov-Bul'man R. Shkala bazovyh ubezhdenij/ Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti / Pod red. G.U. Soldatovoj, L.A. Shajgerovoj. M.: Izd-vo «Smysl», 2008. - 172 p.
11. Kelly G.A. The psychology of personal constructs.— N.Y.: Norton, 1955.

12. Maddi S.R., 2006. *Hardiness: The courage to grow from* // *The Journal of Positive Psychology*. 2006. № 1(3). pp.160-168.

Бутузова Л.П. Жизнеустойчивость личности в плоскости её психологической безопасности.

В статье обосновывается важность анализа феномена психологической безопасности личности и ее личностно-регулятивной базы с позиции интегративного подхода субъектно-ситуационной экологической перспективы. Психологическая безопасность личности рассматривается как многомерная и интегративная субстанция, которая проявляется как процесс, состояние и свойство личности на разных уровнях ее социально-экологической перспективы. Упорядочено детерминанты психологической безопасности личности на пяти экосоциальных уровнях: национальном, социальной общности, организационно-институциональном, межличностном и индивидуально-личностном.

Осуществлен анализ одномерных и многомерных моделей психологической безопасности личности, представляющей их содержательные и динамические характеристики. Представлено трехкомпонентную модель психологической безопасности личности в интеграции ее эмоциональных, когнитивных и поведенческих паттернов. При этом ключевым системообразующим ресурсом личности в экологической перспективе психологической безопасности выступает жизнестойкость личности.

Определено жизнестойкость как систему убеждений личности, способствует развитию готовности субъекта заинтересованно участвовать в ситуациях повышенной для него сложности, контролировать их, управлять ими, уметь воспринимать даже негативные события как опыт и успешно справляться с ними. Жизнеспособность человека как целостной системы взаимодействия с миром определяется владением им жизнестойкими убеждениями (вовлеченность, контроль, риск), практикой образа жизни (поддержка физического и психического здоровья), использованием жизнестойкого копинга для преодоления стрессовых и тяжелых жизненных ситуаций.

Ключевые слова: психологическая безопасность, жизнестойкость, психологическая устойчивость, субъектность, модель психологической безопасности, экологическая перспектива психологической безопасности, внутренние ресурсы личности.

Regular link: Бутузова Л.П. Життєстійкість особистості у площині її психологічної безпеки // ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ПРАКТИКАХ ВЕДУЩИХ НАУЧНЫХ ШКОЛ. – 2015. – № 6(12); URL: fund-issled-intern.esrae.ru/14-254

Бутузова Л.П. Життєстійкість особистості у площині її психологічної безпеки // *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 6 (12) – co-publ.: Publishing office: Accent graphics communications – Hamilton, ON, 2015. –P. 186-202.*